

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

УДК 746.3(477)

Варивончик Анастасія Віталіївна

Вплив мистецького авангарду на традиційну народну вишивку у виготовленні одягу в Україні на зламі ХІХ та ХХ століть

Стаття присвячена малодослідженій проблемі у вітчизняній науці, пов'язаній з функціонуванням традиційних народних мистецтв як промислів. Зазначається, що українська вишивка була невід'ємною частиною українського одягу, а згодом — і промисловості. Аналізується стан вишивального промислу на території України наприкінці ХІХ — у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: артіль, авангардисти, мистецтво, художність, вишивка, промисел, промисловість.

Варивончик А.В.

Влияние художественного авангарда на традиционную народную вышивку в производстве одежды в Украине на рубеже XIX и XX веков

Статья посвящена малоизученной проблеме в отечественной науке, связанной с функционированием традиционных народных искусств как промыслов. Отмечается, что украинская вышивка была неотъемлемой частью украинской одежды, а впоследствии — и промышленности. Анализируется состояние вышивального промысла на территории Украины в конце XIX — первой половине XX века.

Ключевые слова: артель, авангардисты, искусство, художественность, вышивка, промысел, промышленность.

Varyvonchuk A.

Influence of artistic avant-garde on traditional folk embroidery in garment production in Ukraine at the end of XIX — beginning of XX century

The article is dedicated to insufficiently explored problem in national science connected with such function of traditional folk arts as trade. It emphasizes that Ukrainian embroidery was an important part of Ukrainian clothing and then — industry. It analyzes state of embroidery trade in Ukraine at the end of XIX — beginning of the XX century.

Key words: cooperative, avant-gardist, art, artistic merit, embroidery, trade, industry.

Українська вишивка була невід'ємною частиною українського одягу, а згодом — і промисловості. Про цей напрямок декоративно-прикладного мистецтва писали Л. Кравчук, М. Новицька, Т. Кара-Васильєва, Р. Захарчук-Чугай та ін.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. головними виробниками одягу були жінки та діти (близько 70 %), адже їх праця була найдешевшою. Робота вишивальниць виконувалась вдома, а пошив одягу — в невеликих майстернях. Вишивання — вид мистецтва, в якому відбиваються прадавні традиції художньої творчості,

що передавалися з покоління до покоління: від старших жінок до молодших. Саме сезонна форма організації сільської праці і сприяла укріпленням традицій селян. Навесні та влітку селяни працювали в полі, а з пізньої осені до ранньої весни виконували вироби на замовлення та продаж. Майстрині при повному робочому дні за місяць заробляли зовсім малі гроші — 5–6 карбованців. Вишивка жіночих сорочок забирала найбільше часу. Кожна сорочка оцінювалася у 28 копійок (якщо виготовлялась без зауважень керівника) [4, 43].

Наприкінці XIX ст. утворювались «артілі» для надомних працівників, що розташовувались поблизу міст. «Хозяйчик» керував процесом, приймав роботи у майстринь з артілі і посередника [4, 43].

У 20-ті роки XX ст. пореволюційна Україна успадкувала народне господарство від дореволюційного часу, яке було «кустарним» [5, 190]. Уряд Радянської України у цей період створив і підтримав кустарне виробництво. Головним чином радянська влада працевлаштовувала селянок-колгоспниць у зимовий період року і не турбувалась про подальше збереження і розвиток народного мистецтва. Селянки і надалі працювали в артілях, у яких на продаж вишивали одяг, речі побуту та інтер'єрного призначення. З часом вишивались панно, портъери, скатертини, картини із зображенням радянських робітників, колгоспників, вождів радянських часів, які вивішували в будинках селян, клубах, сільбудах, радянських установах [5, 190].

У роботі Т.В. Кара-Васильєвої «Народне мистецтво і художники авангарду» зазначається, що кінець XIX — початок XX ст. — це період значного розвитку образотворчого мистецтва на території України завдяки стилю модерн. Саме цей стиль і був ознаменований впливом «відлуння», який позначився на усіх видах мистецтв: живописі, архітектурі, декоративному мистецтві. Не стало винятком і мистецтво вишивання. Орнамент стає одним із головних художньо-виразних засобів. Усі види мистецтва були об'єднані орнаментом, підкреслюючи як оформлення інтер'єрів, так і предмети побуту [2, 64].

У галузі мистецтва під час Російської імперії перші десятиліття минулого століття позначилися як «авангардистські» — від постімпресіоністів та експресіоністів до кубістів, футуристів та футурокубістів.

На початку другого десятиліття XX ст. у Росії зароджується супрематизм, який став початком нефігуративного (абстрактного) напрямку в образотворчому мистецтві. У творчих пошуках згаданих мистецьких напрямів вагому роль відігравали й вихідці з України, а також етнічні українці (О. Архипенко, І. Кавалерідзе, К. Малевич, Д. Бурлюк, А. Бєлий, О. Екстер та ін.). Перипетії Першої світової війни, революційних потрясінь, обставини громадянської війни та іноземних інтервенцій спричинили повернення частини митців в Україну.

У 20-ті рр. XX ст. в Україні відбуваються зміни, урізноманітнюючи напрями в образотворчому мистецтві. Художники активно співпрацюють із народними майстрами, звертаючись до творчості народу, користуючись мовою символів. Взаємовплив професійного та народного мистецтв відобразився у виникненні нових течій і стилів у вжитковому та декоративному

мистецтві, які призвели до глибоких змін і народження локального варіанту українського модерну [2, 64]. Формування стилю з ретроспективою на героїчне минуле посилює ідеологічну спрямованість, яка збігається як з побудовою нового суспільства, так і з відродженням національної культури [2, 64]. У ті ж роки в Україні поширюються нові мистецькі ідеї (О. Екстер, К. Малевич та ін.) у прикладному мистецтві, які були розвинуті у різних напрямках та різновидах конструктивізму в художній промисловості [2, 64]. Цікаво, що «розсадниками» нових ідей, насамперед у мистецтві вишивання, стали художньо-творчі та навчальні осередки в українських маетках Скопці та Вербівка.

Як відомо із історичних джерел, поміщиця А. Семиградова із села Скопці Полтавської губернії у 1910 р. була однією із найперших та відомих, хто створив майстерню, де навчались майстри художньої вишивки. На посаду художнього керівника була запрошена Євгенія Прибильська. Народилась Є.І. Прибильська в 1886 р. у Росії, у м. Рибінськ, а у 1893 р. вступила до училища живопису в Києві, після закінчення якого працювала живописцем. Євгенія Прибильська з дитинства цікавилась народним мистецтвом, а з 1906 р. збирала зразки творів майстрів вишивки, ткацтва. У 1910–1922 рр. вона була керівником килимової та вишивальної майстерень в Україні, сама виконувала малюнки, за якими виготовляли вироби. З 1920 до 1925 р. майстриня співпрацювала з Н. Ламановою, експериментуючи з сучасним костюмом у «Килимкустекспорті», що був націлений на нові форми одягу (за основу було взято прямокутник). Вишивку використовувала вставками, деколи як інкрустацію із фрагментів старого одягу [2, 64].

У 1914 р. Є. Прибильська відвідує Францію (Париж). Познайомившись із модельєром Полем Пуаре, вона організовує виставку творів українських народних майстрів. Ескізи, створені Прибильською, набувають нової атмосфери, вражень, кольорів, нових орнаментальних принципів, які панували того часу в Парижі [2, 64]. З 1913–1915 рр. керівництво художньою майстернею в Скопцях бере на себе Ніна Генке-Меллер, за чийми малюнками майстрині вишивають одяг та декоративні панно.

Є.І. Прибильська зробила вагомий внесок у створення Кустарного музею у Москві. На початку 1930-х р. вона працює у Народному дослідницькому інституті художньої промисловості. Прибильська підтримує зв'язки із художниками різних мистецьких течій та творчими майстрами, беручи участь у виставках з мистецтва у Парижі галереї Лемерсьє разом із М. Врубелем, О. Головіним, К. Малевичем, К. Коровицьким, О. Екстер. Творчість Є. Прибильської була багатопланою і різноманітною. Її власні роботи

не збереглися до наших днів, але залишилися твори, виконані такими майстрами, як Ганна Собачко, Наталя Вовк, Параска Власенко, в яких були втілені художні ідеї Прибильської. Виходячи із принципів функціонального костюму, художниця послідовно дотримувалась взаємозв'язку змісту, форм тканини, народного орнаменту в одязі. Її костюмовані ансамблі часто-густо доповнювалися накидками з народними мотивами вишивки [2, 64]. Роботи, створені художницею у цей період, як зазначає Т. Кара-Васильєва, наділені неординарністю підходів та енергійністю пошуків. Пластичні композиції у декоративних панно з рослинами складної конфігурації, суттєво вигнуті лінії, фантазійні небачені квіти. Є. Прибильська обирає асиметричні, контрастні композиції, об'ємні протиставлення, пронизані енергійним ритмом та кольоровим тлом, що нагадує ірреальний світ. Орнаменти вишивок фантастичних форм поширюються стихійно, квіти і листя наче чіпляються одне за одне й органічно виростають на тканині [5, 263]. Орнаментальний модерн стає самодостатнім, природним, що стало наслідком виникнення нового виду вишивки — панно [2, 64]. Художниця звертає посилену увагу до одягу та інтер'єру, підкреслюючи символіку, насиченість кольору, яскравість. Відомі майстри, які створювали малюнки з вишивкою, вивели на міжнародний рівень українське мистецтво: Ганна Собачко, Гликерія Цибульова, Параска Власенко зі Скопців, а також митці з Верхівки: Василь Довгошия, Євмен Пшеченко [2, 64].

Майстерня в Скопцях стала однією з особливих, яким характерні «міфологізації», саме тут відбувається за допомогою фантазії переосмислення сюжетів, які виходили за межі буденності. Це, зокрема, втілюється у вишитих роботах Ганни Собачко. У роботах майстрині композиція завжди має центральну пляму, з якої починається колір і орнаментальні фігури. Фантазія майстрині-художниці народжує образи різноманітних квітів, що перетворюються на казкові істоти, серед яких вимальовуються чудернацькі рибки та пташки. Вона ніби створила заново світ тварин і рослин. Фантастичне і реальне переплітається з почуттями впевненості, тривожності, стрімкості, врівноваженості і спокійності [2, 64].

В Україні художники-авангардисти і народні митці завдяки співдружності вийшли на новий рівень, відновлюючи традиції національної художньої культури. Стилізація та народження нового призвели до переходу у сучасність народного мистецтва. Художники-авангардисти досягли нової «лексики», а також позитивно вплинули на таких видатних творців народного мистецтва, як Євмен Пшеченко, Ганна Собачко, Василь Довгошия та інших [1, 160]. Згодом ці пошуки відобразяться у творчості геніального майстра художнього примітивізму Марії Приймаченко

[2, 64]. 6–9 грудня 1917 р. у Москві відбулась друга виставка декоративного мистецтва, на якій було представлено понад 400 зразків вишивки за ескізами багатьох художників-супрематистів, виконаних майстринями з с. Вербівка [2, 64]. На жаль, збереглися лише дві роботи Ніни Генке-Меллер та ескізи Любові Попової, зроблені для вербівчан. Але й вони достатньо переконливо свідчать про незмінні творчі пошуки, які завершилися появою нового «фольклорного» напрямку в мистецтві вишивання, та використання мотивів вишивки у моделюванні одягу.

В Україні у пореволюційні часи організовувались вишивальні художні промисли. Найвідоміші розтошовувались на Поділлі: с. Клембівка, с. Дігтярі; на Полтавщині: с. Решитилівка, с. Опішня, с. Скопці; на Київщині: с. Кагарлик, с. Оленівка, с. Сміль, с. Сунки. Очолювали їх художники-професіонали [3, 263].

Художнє керівництво в с. Сунки очолила М. Прахова, а організувала — княгиня Н. Яшвіль. У с. Вербівка керівником майстерні була Н. Давидова. У 1915 р. у с. Вербівка запросили очолити майстерню О. Екстер, а з часом — К. Малевича. У 1915–1917 рр. Наталія Давидова разом із Казимиром Малевичем розробляють одяг за новими принципами моделювання, що було вирішенням часу — завдання виготовлення масового одягу фабричними засобами, але на основі мистецького бачення і світоперетворення [2, 64].

Творчість О. Екстер посідає помітне місце в мистецтві проектування костюма 1920-х рр., художниця набула звання яскравого, талановитого живописця, майстра монументального мистецтва та художника театру. У 1916–1922 рр. Екстер виконувала декорації та костюми до постановок Московського камерного театру («Фаміра Кифаред» І. Аденського, «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра, «Соломія» О. Уайльда та ін.), брала участь в оформленні деяких павільйонів ВДНГ у 1923 р., створювала проекти модного костюма та одягу в «Ательє мод», працювала у «Промграфіці». З 1924 р. вона жила у Франції [6, 108]. Для діяльності цієї талановитої художниці в галузі костюма була характерна подвійність підходу. У своїх поглядах та висловлюваннях вона була впевненою прихильницею лінії Н. Ламанової, підтримуючи раціональний костюм.

У 1923 р. О. Екстер виставила колекцію костюмів на I Всеросійській художньо-промисловій виставці, організованій Академією художніх наук у Москві, та здобула премію за високі художні досягнення, естетичну виразність речей як витворів мистецтва [6, 108]. У цій виставці брали участь художники різноманітних творчих напрямків: Н. Генке-Меллер, Н. Макарова, Л. Попова, К. Малевич, Н. Давидова. Багато моделей Надії Макарової підтримували принципи і орнаменти

народного одягу — кафтани, плаття-рубахи та прямі вузькі спідниці. У покрої рукава кафтана художниця використовує властивості повітряних шовкових тканин, зробивши його пишним та призібраним у заґ'ясті. Орнаментована смуга, яка нагадує вишивку на українських сорочках по верхній частині рукавів, виконана з цупкої тканини та охоплює рукави зверху, що є декоративним елементом кафтана [6, 108].

Художниця О. Анісімова в одязі початку ХХ ст. застосовує українську вишивку зразків як західних, так і центральних регіонів України. Характерними були блузи, вишиті за традиційними українськими малюнками: пазуха, уставка рукава та низ рукава із застосуванням техніки «низь». Спідниці також розшивалися вишивками народного характеру по низу, нагадуючи малюнки, які вишивали на рушниках, імітуючи Карпатські гори Гуцульщини. Рукави на сорочках, починаючи від окату рукава зверху до низу, автор пропонує оздобити подібними на соняшники великими

квітами, вишитими технікою «гладь». Для творчої манери художниці характерні увага до виразності форм моделі, гострота і яскравість кольорових поєднань [6, 108].

Завдяки новим течіям, починаючи з ХХ ст., у мистецтві України виразніше відчувається вплив новітніх на той час мистецьких течій, а саме — авангарду. Авангардистські інтонації доволі стрімко виявлялись у мистецтві всіх видів, зокрема в мистецтві одягу із застосуванням вишивки.

Українська вишивка, зазнаючи впливу, позбавляється традиційних елементів, тим самим переходить на новий рівень вишивального мистецтва, втрачаючи можливості техніки і технології виконання, набуваючи нових художніх спрощень у виконанні, орнаментально-композиційних вирішеннях. Завдяки художникам-авангардистам мистецтво вишивання набуло розкутішої форми і вийшло за межі повсякденного, традиційного побуту, отримавши інший вимір в одязі, інтер'єрі.

ДЖЕРЕЛА

1. Кара-Васильєва Т.В. Вишивка кінця ХІХ — початку ХХ століття. Українська вишивка / Т.В. Кара-Васильєва, А.Д. Чорноморець. — К. : Либідь, 2002. — 160 с.
2. Кара-Васильєва Т.В. Народне мистецтво і художники авангарду / Т.В. Кара-Васильєва // Народне мистецтво. — 2001. — № 15–16. — С. 64.
3. Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка / Т.В. Кара-Васильєва. — К. : Мистецтво, 1993. — 263 с.
4. Каталог изделий, вырабатываемых кустарями Полтавской губернии и в земских учебных мастерских и продаваемых через земской склад. — 1912. — 43 с.
5. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / [відповід. ред. Запаско Я.П.]. — Львів : Вид-во Львівського університету, 1969. — 190 с.
6. Стриженова Т. Из истории советского костюма / Т. Стриженова. — М. : Сов. художник, 1977. — 108 с.